

Həlimə QAFAROVA

AMEA Fəlsəfə Institutu, elmi işçi
helime.qafarova@mail.ru

SOSİAL FƏLSƏFƏDƏ DAVAMLI İNKİŞAF VƏ PROQNOZLAŞDIRMA PROBLEMİ

Məqalədə sosial-fəlsəfi kontekstdə davamlı inkişaf və proqnozlaşdırmanın nəzəri təhlili təqdim olunur. Bu baxımdan davamlı inkişaf modelinin əsas prinsipləri və xüsusiyyətləri, həmçinin proqnozlaşdırma ilə bağlı problemlər tədqiq edilir. Gələcək inkişaf tendensiyalarını müəyyənləşdirmək, onların dəyişmə ehtimalını hesablamaq, düzgün proqnozlaşdırma aparmaq çox mürəkkəb və məsuliyyətli bir prosesdir. Bu sahədə nailiyyət cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi hadisə və proseslərin elmi təhlilini aparmaq, mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirməklə əldə edilə bilər.

Məqsəd: sosial-fəlsəfi kontekstdə davamlı inkişaf, həmçinin proqnozlaşdırmanın nəzəri təhlilini aparmaq, Azərbaycan cəmiyyətində mövcud vəziyyətə diqqət yönəltməkdir.

Metodologiya: sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil

Elmi yenilik: davamlı inkişafda proqnozlaşdırmanın rolunun araşdırılmasıdır.

Açar sözlər: cəmiyyət, davamlı inkişaf, proqnozlaşdırma, sosial inkişaf, iqtisadi inkişaf, tələbat

Giriş

Müasir insan üzv olduğu cəmiyyətin problem və qayğılarının öhdəsindən gəlmək üçün onların həllini ilk olaraq elmi cəhətdən əsaslandırmağa çalışır. Bu səbəbdən davamlı inkişaf perspektivlərinin tədqiq olunmasında ilk növbədə elmi axtarışlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Davamlı inkişafı təmin edən əsas amil sosial-iqtisadi inkişafla bağlıdır. Lakin insanların həyat səviyyəsini tükənən resurslar hesabına yaxşılaşdırmaq məqbul hesab edilə bilməz. Gələcək nəsillərin də ehtiyaclarının nəzərə alınması çox önəmli sayılmalı, bu baxımdan istək və tələblər idarə olunmalıdır, hətta müəyyən mənada məhdudlaşdırılmalıdır. Davamlı inkişafa nail olmaq yolunda gələcəkdə qarşıya çıxacaq tendensiyaların hansının reallaşacağına proqnozlaşdırılması və hətta onların dəyişmə ehtimallarının hesablanması kimi məsələlər böyük aktuallığa malikdir. Bu baxımdan davamlı inkişafda proqnozlaşdırmanın rolunu tədqiq etməmək qeyri - mümkündür.

Davamlı inkişaf

XX əsrin ortalarından bəri bəşəriyyət nəinki sosial-siyasi, həm də qlobal iqtisadi və ekoloji böhran təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır. Bir tərəfdən insanın təbiətə qeyri-düzgün münasibəti nəticəsində təbii ekosistemlərin dəyişməsi, digər tərəfdən bərpa olunmayan təbii ehtiyatların tükənməsi baş verir. Böhrana qarşı qoyula biləcək inkişaf modeli formalasdırmaq zərurəti problemin həlli yolunda davamlı inkişaf konsepsiyasının yaranmasını zəruri etmişdir.

Sosial-iqtisadi inkişafla bağlı qəbul edilmiş düzgün iqtisadi programlar davamlı inkişafi təmin edən əsas sütūnlardandır. Məsələnin digər tərəfi isə bir çox mənada şüurla bağlıdır. Hazırda mövcud olan nəslin tələbatlarına cavab verməklə bərabər, eyni zamanda gələcək nəsillərin tələbatlarını nəzərə almaq inkişafa davamlı və uzun müddət mövcud olmaq xarakteri verə bilər (2,s.49). Tələbat düşüncədən doğan və fərdin, həmçinin kiçik və ya böyük insan qruplarının istək, arzu və məqsədlərini müəyyən edən amildir. Düşüncədən qaynaqlanan tələbat özlüyündə üç hissəyə bölünüür. Bunlar maddi, mənəvi, o cümlədən maddi və mənəvi ehtiyacın sintezindən formalasan birgə tələbatdır. Təbii resursların istismarı sahəsində nisbi məhdudlaşmalar zərurət olmalıdır.

Göründüyü kimi, davamlı inkişafdan danışan zaman bir-birilə six bağlı olan iki mühüm anlayış - tələbat və məhdudlaşdırma anlayışları istifadə olunur. Mənəvi tələbat fərdin və insan qrupunun qarşısında hər hansı maddi məqsəd müəyyən etmədən onu mənəvi cəhətdən stimullaşdırmaqla aktiv sosial mövqelərə sövq edən ehtiyacdən ibarətdir. Maddi tələbat fərdin və insan qrupunun daha münasib həyat tərzinin fiziki ekvivalentini reallaşdırmağa yönəlmüş ehtiyacından ibarətdir. Maddi və mənəvi ehtiyacın sintezindən formalanmış birgə tələbat özündə hər iki komponenti birləşdirir (7). Ehtiyac, təbii ki, hiss edilən çatışmazlığın, boşluğun, əskik olanın tamamlanması zərurətidir. Həm fərdin, həm də ümumilikdə, cəmiyyət üzvlərinin daimi ehtiyacları ilə birləkədə zamam-zaman yeni yaranan ehtiyacları vardır. Bu baxımdan təbiətin özü tərəfindən müəyyənləşdirilmiş əsas ehtiyacların müntəzəm olaraq ödənməsi zəruridir. Sosial-iqtisadi inkişaf ilə bağlı qəbul edilmiş və həyata keçirilən istənilən qərar əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, mühüm ehtiyaclarının təminatına nail olmaq məqsədi daşıyır. Məhdudlaşdırma anlayışı gələcək nəslin tələbatlarının ödənilməsinə yönəlmüş məqsəddir. Mövcud müasir industrial sivilizasiya bərpa olunmayan mineral-xammal resurslarının intensiv istifadəsinə əsaslanır. Buna görə də iqtisadi inkişaf strategiyası müəyyən mənada istehsal miqdarına istehlak tələbatının miqdarı müqabilində nailolma əsasında qurulmalıdır.

Bəşəriyyət hazırda biosferin şürə sferası olan noosferaya kecid mərhələsini yaşayır. İnsan təkamülü yeni inkişaf müstəvisinə qədəm qoymuşdur. XXI əsrin insani «bizdən sonra tufan belə» düşüncəsi ilə yaşamamalıdır. O anlamalıdır ki, özünüün istehlak tələblərinin idraklı məhdudlaşdırılması sağlam irsi davamlılıqda əks olunacaqdır (3, s.45). Bu baxımdan dayanıqlı inkişaf konsepsiyası bir cox mənada akademik V.İ.Vernadskinin XX əsrin ortalarında verdiyi “noosfera konsepsiyası” ilə uzlaşıır.

Davamlı inkişafın dinamik xarakteri xüsusi qeyd edilməlidir. Bu, ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli, şaxələndirilmiş şəkildə inkişafını nəzərdə tutur. Qeyd etdiyimiz kimi, davamlı inkişafın reallaşması təkcə iqtisadi deyil, həm də mənəvi məsələdir. Davamlı inkişafa sosial yanaşma isə sosial stabilliyin saxlanmasına, insanlar arasında dağdıcı konfliktlərin azaldılmasına istiqamətlənmişdir. Bu yanaşmanın əsas özəyini ədalətli bölgü prinsipi təşkil edir və nəinki cəmiyyətdaxili, həmçinin nəsillərarası ədalətə nail olmaq fikri təşkil edir (5,s.78).

Davamlı inkişafın əsasının digər tərəfi ekoloji mədəniyyətin inkişafı ilə bağlılıqdır. Davamlı inkişaf ətraf mühitdə və təbii resurslarda uzunmüddətli dövrdə çirkənmə və tükənmə olmadan əldə edilən inkişafdır. Ekoloji nöqteyi-nəzərdən davamlı inkişaf bioloji və fiziki təbii sistemlərin bütövlüyünü təmin etməlidir. Resursların intensiv istismarının rasional istehlak tələblərinə qeyri-adekvatlı təbii tarazlığın pozulması ilə müşayiət edilir. Təbii resursların deqradasiyası, ətraf mühitin çirkənməsi və bioloji müxtəlifliyin itirilməsi ekoloji sistemlərin özünübərpa qabiliyyətini azaldır. Bu üç yanaşmanın balanslaşmış şəkildə uzlaşması davamlı inkişafın əsas şərti hesab oluna bilər (6, s. 148).

Davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi Azərbaycan hökumətinin qarşıya qoyduğu mühüm prioritətlərdən biridir. Bəlli olduğu kimi, bu, ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli, şaxələndirilmiş şəkildə inkişafını nəzərdə tutur. Burada neft sektorundan əldə edilən gəlirlər hesabına qeyri-neft sektoruna böyük sərmayələrin yatırılması, beləliklə də, ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi başlıca hədəf kimi götürülür (1,s. 22). Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilmiş və həyata keçirilən Dövlət Proqramları tarazlı regional inkişafa, əhalinin bütün təbəqələrinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına nail olmaq məqsədi daşıyır (9).

Beləliklə, davamlı inkişafa nail olmaq sadə proses deyil, ancaq bununla belə, real prosesdir və burada proqnozlaşdırmanın əhəmiyyətini nəzərə almaq labüddür.

Proqnozlaşdırma

Cəmiyyətin uzunmüddətli və davamlı inkişafında qarşılaşa biləcəyi risklərin müəyyən edilməsi, fayda və ziyanların hesablanması üçün proqnozlaşdırmanın əhəmiyyəti böyükdür. Proqnozlaşdırmanın məqsədi baş verə biləcək yanlışlıqlardan yayınmaq üçün gələcəyi öncədən görməkdir.

Proqnozlaşdırmanın əsas vəzifəsi sosial-iqtisadi proseslərin və hadisələrin elmi təhlili, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsilə inkişafın gələcək meyillərini müəyyənləşdirmək, həmçinin gələcəkdə bu meyillərin hansının reallaşacağını qiymətləndirmək və onların dəyişmə ehtimallarını hesablamadır.

Bildiyimiz kimi, proqnozların reallaşması iki mərhələ ilə təsdiqlənir. İlk mərhələdə hadisə və proseslərin mövcud göstəriciləri dəyişməyə, ikinci mərhələdə isə verilən proqnozun ilk əlamətləri sezilməyə başlayır.

Proqnozlar verilmə müddətinə görə fərqlənir. Bir qayda olaraq proqnozlar qısamüddətli, orta müddətli və uzunmüddətli olmaqla verilə bilir. Uzunmüddətli proqnozlaşdırma cəmiyyət və iqtisadiyyatda struktural irəliləyişlərin alternativ növlərini daha dəqiq aşkar etməyə, keyfiyyət xüsusiyyətlərinin dəyişməsini dəqiqləşdirməyə şərait yaradır. Uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasını müəyyən etmək üçün uzunmüddətli strategiyanın seçimi qoyulan həmin proqnozlara əsaslanır.

Proqnozlaşdırmanın tipologiyasının müxtəlif variantları mövcüddür: istifadə olunan göstəricilər əsasında proqnozlaşdırma, şəxsi fikirlərə söykənərək verilən proqnozlaşdırma, dəqiqlik və mürəkkəblik dərəcəsi üzrə proqnozlaşdırma.

Proqnozlaşdırma proqnozun irəli sürülməsi ilə bağlı istifadə olunan elmi-praktiki metodların məcmusu və ya hər hansı bir prosessə, yaxud proseslər sisteminin inkişaf meyillərinə və perspektivlərinə yönəldilmiş elmi tədqiqat sayılır. Proqnozlaşdırma proseslərin kəmiyyətcə öyrənilməsindən keyfiyyət qiymətləndirilməsinə istiqamətlənir. Sosial-iqtisadi sahədə proqnoz makroiqtisadi tənzimləməyə, planlaşdırımıya, eləcə də idarəetmənin digər həlqələrinə xidmət edir. Yada salaq ki, “proqnozlaşdırma” yunancadan tərcümədə «gələcəyin biliyi» deməkdir. Proqnozlaşdırma-mövcud olmayan, lakin əldə edilməsi mümkün hesab edilən nəticələrin qabaqcadan xəbər verilməsidir (8). Missiyanın və strateji məqsədlərin müəyyən olunması, alternativlərin müəyyən olunub təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi, risklərin planlaşdırılması və onların aradan qaldırılması kimi kompleks məsələlər proqnozlaşdırında vacib məqamlardır.

Azərbaycanın xarici iqtisadi siyaset strategiyasının prioritet istiqamətlərini dünya praktikasında qəbul olunmuş prinsiplər, normalar və iqtisadi mexanizmlərdən istifadə etməklə inkişaf etmiş bazar sisteminin formallaşdırılması, milli təsərrüfatı yenidən təşkil etmək üçün dünya iqtisadi sisteminin imkanlarından istifadə olunması təşkil edir. Bununla belə, potensialı düzgün müəyyən etmək daim hərtərəfli analiz və proqnozlaşdırma tələb edir. Sosial-iqtisadi situasiya birtərəfli şəkildə qiymətləndirilərsə, inkişaf davamlı ola bilməz (4,s.25). Proqnozlaşdırma obyektin mümkün vəziyyəti və onların həyata keçməsi müddətinin və alternativ yollarının gələcəkdə elmi cəhətdən təsdiq olunması fikridir. Proqnozlaşdırma həmçinin proqnozun yenidən işlənilməsidir. Daha doğrusu, hər hansı bir prosesin gələcək konkret inkişaf perspektivlərini öyrənən xüsusi elmi tədqiqatıdır. İstənilən proqnozun dəqiqliyi doğruluğu təsdiq olunmuş məlumatların həcmindən və onların toplanması müddətindən, doğruluğu təsdiq olunmamış məlumatların həcmindən və onların toplanması müddətindən, proqnozu veriləcək obyektin xassələrinin ətraflı öyrənilməsindən və proqnozlaşdırmanın özünün metodlarından asılıdır. Bəzi hallarda sosial proqnozların işlənməsi və müəyyənləşdirilməsi əhalinin müxtəlif qruplarının nümayəndələrinin fikirlərinin ekspertlərin fikirləri ilə üst-üstə düşüb-düşməsindən asılı olur. Bir proses kimi yanaşdıqda geniş əhatə dairəsinə malik sosial proqnozlaşdırma mürəkkəb tədqiqata əsaslanan prosesdir. Elmi və texnoloji tərəqqinin sürətlə inkişafi şərait və artan qloballaşma tendensiyası altında obyektlərinin gələcək davranışında qeyri-müəyyənlik getdikcə daha da çoxalır. Buna görə də XXI əsrə proqnozlaşdırmanın rolü əsaslı şəkildə artır.

Nəticə

Cəmiyyətin inkişafının mühüm aspektlərindən biri sosial-iqtisadi göstəricilərin artırılması və bununla davamlı inkişafın təmin edilməsidir. Hazırda əksər dünya dövlətlərinin başlıca məqsədi olan davamlı inkişafa nail olmaq gəlirlərin ədalətli bölgüsü tələbini qarşıya qoyur. Hazırda ölkəmizin davamlı inkişaf sahəsində əldə etdiyi böyük uğurlar inkişafın Azərbaycan modelindən danışmağa imkan verir. Bununla belə, gələcək üçün verilən proqnozların hansının reallaşacağı ehtimalı xüsusü önəm daşısa da, bugünkü strategiyadan çox asılıdır. Bu baxımdan proqnozlar hər bir strateji insan amilinin nəzərə alınmasını tələb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan rəqəmlərdə 2014. 19. www.stat.gov.az 20. www.economy.gov.az 21. www.mfa.gov.az 22. www.cisstat.org
2. Белоусов К. Ю. Современный этап эволюции концепции устойчивого развития и формирование парадигмы корпоративной устойчивости //Проблемы современной экономики. СПб., 2013, №1 (45), ISSN 1818-3395
3. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. М.: Наука, 1977.
4. Гаджиев Ш. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2001.
5. Моисеев Н. Н. Алгоритмы развития. М.: Наука, 1987.
6. Миркин Б.М., Наумова Л. Г. Устойчивое развитие. Учебное пособие. Уфа: РИЦ Баш. ГУ, 2009.
7. <https://az.wikipedia.org/wiki/Tələbat>).
8. <http://www.sustainable-evelopment.gov.uk/progress/regional/>)
9. http://www.sustainabledevelopment.gov.uk/progress/regional/_summaries/index.htm
10. <http://www.ptpu.ru/issues>.

Халима ГАФАРОВА
**ПРОБЛЕМА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ В
СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ**

Резюме

В статье представлен теоретический анализ устойчивого развития и прогнозирования в социально-философском контексте. В связи с этим анализируются основные принципы и особенности модели устойчивого развития. Выявление будущих тенденций развития, расчет вероятности их изменения и ведение точных прогнозов - очень сложный и ответственный процесс. Достижения в этой области могут быть достигнуты путем научного анализа социально-экономических событий и процессов, происходящих в обществе, и правильной оценки текущей ситуации.

Цель: проведение теоретического анализа устойчивого развития и прогнозирования в социально-философском контексте, акцентирование внимания на текущей ситуации в азербайджанском обществе.

Методология: системный подход, сравнительный анализ.

Научная новизна: изучение роли прогнозирования в устойчивом развитии.

Ключевые слова: общество, устойчивое развитие, прогнозирование, социальное развитие, экономическое развитие, спрос.

Halima GAFAROVA

THE PROBLEM OF IMPROVEMENT AND PROGNOSTICATING THE SOCIAL PHILOSOPHY

Abstract

The article presents a theoretical analysis of sustainable development and forecasting in a socio-philosophical context. In this regard, the basic principles and features of the model of sustainable development, as well as forecasting problems are analyzed. Identifying future trends, calculating the likelihood of their change and accurate forecasts is a very complex and responsible process. Achievements in this area can be achieved through a scientific analysis of socio-economic events and processes occurring in society, and the correct assessment of the current situation.

Purpose: is to conduct a theoretical analysis of sustainable development and forecasting in a socio-philosophical context, focusing on the current situation in Azerbaijani society.

Methodology: a systematic approach, comparative analysis

Scientific novelty: exploring the role of forecasting in sustainable development.

Keywords: society, sustainable development, forecasting, social development, economic development, demand.

Rəyçi: AMEA Fəlsəfə İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fəl. f.d., dos. Zeynəddin Şabanov

Qəbul edilib: 10.05.2019